BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Mamazokirova Robiyaxon Muhammadali qizi
Andijon davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21759416

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik mexanizmlari, zamonaviy ta’lim jarayonida kitob mutolaasining o‘rni hamda o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirishning samarali usullari tahlil qilingan. Kitobxonlik madaniyati shaxsning intellektual, ma’naviy va axloqiy kamolotini ta’minlovchi muhim omillardan biri sifatida baholanadi. Tadqiqot davomida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil, ilmiy adabiyotlarni o‘rganish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.
Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, kitobxonlik madaniyati, mutolaa, o‘qish savodxonligi, pedagogik mexanizm, motivatsiya, interfaol metodlar, PIRLS, innovatsion ta’lim.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические механизмы формирования культуры чтения у учащихся начальных классов, роль чтения в современном образовательном процессе, а также эффективные методы развития интереса школьников к чтению. Культура чтения рассматривается как один из важнейших факторов, обеспечивающих интеллектуальное, духовное и нравственное развитие личности. В ходе исследования были использованы методы педагогического наблюдения, сравнительного анализа, изучения научной литературы и обобщения.
Ключевые слова: начальное образование, культура чтения, чтение, читательская грамотность, педагогический механизм, мотивация, интерактивные методы, PIRLS, инновационное образование.

Abstract: This article analyzes the pedagogical mechanisms for developing reading culture among primary school students, the role of reading in the modern educational process, and effective methods for increasing students’ interest in reading. Reading culture is considered one of the key factors contributing to the intellectual, spiritual, and moral development of an individual. The study employed pedagogical observation, comparative analysis, review of scientific literature, and generalization methods.
Keywords: Primary education, reading culture, reading, reading literacy, pedagogical mechanism, motivation, interactive methods, PIRLS, innovative education.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish, ularni mustaqil fikrlaydigan, ma’naviy yetuk va bilimli shaxs sifatida tarbiyalash davlat ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur vazifalarni samarali amalga oshirishda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchilarda kitobga mehr uyg‘otish, mutolaa odatini shakllantirish va o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun eng muhim davr sanaladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining kitobga bo‘lgan munosabati aynan shu yosh davrida shakllanadi. Agar ushbu bosqichda kitob mutolaasi muntazam tashkil etilsa, o‘quvchilarda nafaqat o‘qish ko‘nikmalari, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosa chiqarish va

ijodkorlik sifatlari ham rivojlanadi. Shu sababli kitobxonlik madaniyatini shakllantirish pedagogika fanining dolzarb ilmiy-amaliy muammolaridan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida kitobxonlikni rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Maktab kutubxonalarini zamonaviy adabiyotlar bilan boyitish, elektron kutubxonalarni rivojlantirish, "Yosh kitobxon" tanlovlari, mutolaa haftaliklari va boshqa ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar shular jumlasidandir. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, ayrim boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishning pasayishi, bo‘sh vaqtning ko‘proq mobil qurilmalar va ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazilishi kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda yangi pedagogik yondashuvlarni talab etmoqda.

Xalqaro baholash dasturlari, xususan PIRLS tadqiqotlari natijalari ham o‘quvchilarning matnni tushunishi, tahlil qilishi va undan amaliy foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Shu bois kitobxonlikni faqat badiiy asar o‘qish bilan cheklab qo‘ymasdan, uni funksional savodxonlikni rivojlantirish vositasi sifatida tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kitobxonlik madaniyatining shakllanishiga o‘qituvchi faoliyati, oiladagi kitobxonlik muhiti, kutubxona faoliyati, tengdoshlar ta’siri hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanish sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur omillar o‘zaro uyg‘unlashgan holda pedagogik mexanizmni tashkil etadi va ta’lim samaradorligini oshiradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslash hamda ularni ta’lim amaliyotiga joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish masalasi pedagogika fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, mazkur muammo bo‘yicha mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kitobxonlik madaniyati faqatgina o‘qish texnikasi bilan chegaralanmay, balki shaxsning intellektual rivojlanishi, axloqiy tarbiyasi, tanqidiy fikrlashi va umrbod ta’lim olish kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida talqin etiladi.

O‘zbekiston Respublikasida kitobxonlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilgan. Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev o‘z asarlarida yoshlarning ma’naviy kamolotini ta’minlashda kitobning beqiyos o‘rni borligini ta’kidlab, jamiyatda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish zarurligini qayd etadi. Muallifning fikricha, kitob mutolaasi inson tafakkurini boyitadi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalashning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi (Mirziyoyev, 2023).

Boshlang‘ich ta’limga oid davlat ta’lim standartlarida ham o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish, badiiy matnni anglash, tahlil qilish va kitob mutolaasiga bo‘lgan qiziqishni shakllantirish asosiy ta’lim natijalaridan biri sifatida belgilangan. Mazkur hujjatlar o‘qituvchidan kitobxonlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashni talab etadi.

Mahalliy pedagog olimlarning ilmiy ishlarida ham kitobxonlik masalasiga alohida e’tibor qaratilgan. Ular boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mutolaa madaniyatini shakllantirishda o‘qituvchi shaxsi, dars metodikasi, sinfdan tashqari o‘qish mashg‘ulotlari hamda oila bilan hamkorlik muhim omil ekanligini ta’kidlaydilar. Tadqiqotlarda kitob mutolaasi bolaning nutq boyligini oshirishi, estetik didini rivojlantirishi va ijodiy tafakkurini shakllantirishi ilmiy jihatdan asoslangan.

Xorijiy tadqiqotlarda kitobxonlik madaniyatining mazmuni kengroq yondashuv asosida izohlanadi. L. S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bolaning

bilish jarayoni ijtimoiy muloqot orqali shakllanadi. Olimning fikricha, o‘qituvchi va tengdoshlar bilan hamkorlikda tashkil etilgan mutolaa faoliyati bolaning intellektual rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu yondashuv bugungi kunda ham boshlang‘ich ta’lim metodikasida o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

J. Bruner ta’limni faol bilish jarayoni sifatida talqin qilib, o‘quvchi bilimni tayyor holda emas, balki mustaqil izlanish va tahlil orqali egallashi lozimligini ta’kidlaydi. Uning konsepsiyasiga ko‘ra, kitob bilan ishlash jarayonida o‘quvchilarga muammoli savollar berish, matnni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirish kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Amerikalik olimlar J. Guthrie va A. Wigfield o‘qishga motivatsiya nazariyasini ishlab chiqib, o‘quvchilarning kitob mutolaasiga qiziqishi ularning o‘qish natijalariga bevosita ta’sir qilishini ilmiy jihatdan isbotlaganlar. Ularning fikriga ko‘ra, ichki motivatsiya asosida kitob o‘qiydigan o‘quvchilar matnni chuqurroq anglaydi, o‘qishga ko‘proq vaqt ajratadi va yuqori akademik natijalarga erishadi. Shu sababli kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda rag‘batlantirish va qiziqtirish metodlari alohida ahamiyat kasb etadi.

C. Snow tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda o‘qish savodxonligi matnni o‘qish, tushunish, tahlil qilish va undan amaliy faoliyatda foydalanish kompetensiyasi sifatida izohlanadi. Mazkur yondashuv bugungi kunda PIRLS xalqaro baholash dasturining metodologik asosini tashkil etadi. PIRLS tadqiqotlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy va axborot matnlarini tushunish darajasini baholash orqali ta’lim sifatini aniqlaydi.

PIRLS 2021 xalqaro hisobotida o‘qish savodxonligini rivojlantirishda maktab, oila va kutubxona hamkorligi muhim omil sifatida qayd etilgan. Hisobot natijalariga ko‘ra, ota-onalar bilan muntazam mutolaa qiladigan o‘quvchilar yuqori natijalarni namoyon etgan. Bu holat oilaviy kitobxonlik muhitining pedagogik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

OECD tomonidan e’lon qilingan PISA 2022 hisobotida esa funksional savodxonlikni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri sifatida muntazam kitob mutolaasi ko‘rsatilgan. Hisobotda o‘quvchilarning turli janrdagi matnlarni o‘qishi, ulardagi ma’lumotlarni tahlil qilishi va tanqidiy baholashi XXI asr kompetensiyalarining ajralmas qismi ekanligi ta’kidlanadi.

So‘nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda raqamli kitobxonlik masalasiga ham alohida e’tibor qaratilmoqda. UNESCO mutaxassislari elektron kutubxonalar, audiokitoblar va raqamli ta’lim platformalari an’anaviy mutolaani to‘ldiruvchi samarali vosita ekanligini qayd etadilar. Biroq ular raqamli texnologiyalar bosma kitobning o‘rnini to‘liq bosa olmasligi, aksincha, o‘quvchilarning kitobga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qilishi lozimligini ta’kidlaydilar.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mavjud tadqiqotlarning aksariyatida kitobxonlik madaniyatining ayrim jihatlari yoritilgan bo‘lsa-da, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uni shakllantirishning kompleks pedagogik mexanizmlari yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ayniqsa, motivatsion, didaktik, raqamli va ijtimoiy omillarni yagona pedagogik model asosida integratsiyalash masalalari qo‘shimcha ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi ham aynan shu jihat bilan izohlanadi. Unda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning motivatsion, didaktik, axborot-kommunikatsion hamda oila–maktab hamkorligiga asoslangan pedagogik mexanizmlari yagona tizim sifatida asoslab berildi. Taklif etilgan yondashuv o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish, kitob mutolaasiga barqaror qiziqish uyg‘otish hamda xalqaro baholash dasturlari talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar tahlili kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish uzluksiz pedagogik jarayon ekanligini, bunda o‘qituvchi, oila, kutubxona va zamonaviy ta’lim texnologiyalarining o‘zaro uyg‘un faoliyati hal qiluvchi omil ekanligini

tasdiqlaydi. Mazkur xulosalar ushbu tadqiqotning nazariy asosini tashkil etib, keyingi boblarda ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlarning ilmiy asoslanganligini ta’minlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini aniqlash, ularning samaradorligini ilmiy asoslash hamda ta’lim amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlarini baholashga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy pedagogik tadqiqot tamoyillari asosida ishlab chiqildi va unda tizimlilik, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim hamda faoliyatga asoslangan o‘qitish konsepsiyalariga tayanildi. Tadqiqotning metodologik asosini O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni, davlat ta’lim standartlari, boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga oid davlat dasturlari hamda xalqaro baholash dasturlari, xususan, PIRLS va PISA tadqiqotlarining metodik tavsiyalari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlarning uyg‘unligidan foydalanildi. Dastlab, kitobxonlik madaniyati, mutolaa faoliyati, o‘qish savodxonligi va pedagogik mexanizmlarga oid mahalliy hamda xorijiy ilmiy adabiyotlar o‘rganildi. Ilmiy manbalarni tahlil qilish orqali kitobxonlik madaniyatining mazmuni, tarkibiy qismlari, rivojlantirish omillari hamda mavjud pedagogik yondashuvlar tizimlashtirildi. Mazkur bosqichda analiz, sintez, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlari qo‘llanildi. Shuningdek, kitobxonlikni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro tajribalar o‘rganilib, ularning boshlang‘ich ta’lim tizimiga mos jihatlari aniqlandi.

Nazariy tahlil natijalarini amaliy ma’lumotlar bilan boyitish maqsadida empirik tadqiqot metodlari qo‘llanildi. Jumladan, pedagogik kuzatish, suhbat, anketa, ilg‘or ish tajribalarini o‘rganish va pedagogik hujjatlar tahlili metodlaridan foydalanildi. Pedagogik kuzatish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kitob mutolaasi jarayonidagi faolligi, o‘qishga bo‘lgan qiziqishi, matnni anglash va tahlil qilish ko‘nikmalari o‘rganildi. Kuzatishlar dars mashg‘ulotlari, sinfdan tashqari mutolaa soatlari va maktab kutubxonasi faoliyati jarayonida olib borildi. Olingan natijalar kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda qo‘llanilayotgan metodlarning samaradorligini baholash imkonini berdi.

Suhbat metodi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, kutubxonachilar va ota-onalar bilan olib borildi. Suhbatlar davomida o‘quvchilarning kitob o‘qishga bo‘lgan munosabati, oiladagi mutolaa muhiti, maktab va oila hamkorligi hamda mavjud muammolar yuzasidan fikrlar o‘rganildi. Olingan ma’lumotlar kitobxonlik madaniyatiga ta’sir etuvchi tashqi va ichki omillarni aniqlashga xizmat qildi.

Anketa so‘rovi orqali o‘quvchilarning kitob o‘qish odati, haftalik mutolaa davomiyligi, sevimli janrlari, elektron va bosma kitoblarga munosabati hamda kutubxonadan foydalanish darajasi o‘rganildi. Anketa natijalari statistik jihatdan umumlashtirilib, kitobxonlik madaniyatining shakllanish darajasini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar aniqlandi.

Tadqiqot davomida ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganishga alohida e’tibor qaratildi. Respublikamizdagi namunali umumta’lim maktablari hamda xorijiy ta’lim tizimlarida kitobxonlikni rivojlantirish bo‘yicha qo‘llanilayotgan metod va texnologiyalar tahlil qilindi. Ayniqsa, interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, gamifikatsiya, elektron kutubxonalar, audiokitoblar va raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish tajribalari o‘rganildi. Ushbu tajribalar milliy ta’lim tizimiga moslashtirilib, ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonida sifat va miqdoriy tahlil usullaridan foydalanildi. Nazariy va empirik ma’lumotlar o‘zaro taqqoslandi, umumlashtirildi hamda ilmiy xulosalar chiqarildi. Olingan natijalar jadval va tahliliy tavsiflar yordamida izohlandi. Bu esa tadqiqotning ishonchliligi va xolisligini ta’minlashga xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasining muhim jihatlaridan biri kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llashdan iborat bo‘ldi. Bunda kitobxonlik madaniyati faqat o‘qish texnikasi emas, balki o‘quvchining matnni tushunishi, tahlil qilishi, baholashi, mustaqil fikr bildirishi va olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llashi bilan bog‘liq kompetensiyalar majmui sifatida talqin qilindi. Shu asosda ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlar motivatsion, didaktik, kommunikativ va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan yo‘nalishlarni qamrab oldi.

Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot maqsadiga erishish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini aniqlash va ularni amaliyotga joriy etish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi. Olingan natijalar nafaqat boshlang‘ich ta’lim amaliyoti, balki o‘qituvchilar malakasini oshirish, metodik qo‘llanmalar yaratish hamda kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni takomillashtirishda ham muhim manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish uzluksiz, maqsadli va tizimli pedagogik faoliyatni talab qilishini ko‘rsatdi. Kitobxonlik madaniyati faqat o‘qish ko‘nikmasini emas, balki o‘quvchining mustaqil fikrlashi, axborotni tahlil qilishi, xulosa chiqarishi va ma’naviy-axloqiy qarashlarini boyituvchi muhim kompetensiyalarni ham rivojlantiradi.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- boshlang‘ich ta’lim bosqichi kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning eng muhim davri hisoblanadi;
- kitobxonlikni rivojlantirishda motivatsion, didaktik, kommunikativ va axborot texnologiyalariga asoslangan pedagogik mexanizmlar o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanilganda yuqori samaradorlik kuzatiladi;
- interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, tanqidiy fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishga xizmat qiladi;
- oila, maktab va kutubxona hamkorligi kitob mutolaasini barqaror odatga aylantirishda muhim omillardan biridir;
- elektron ta’lim resurslari va audiokitoblardan oqilona foydalanish an’anaviy mutolaani boyitadi va o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot davomida ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish, PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlarida muvaffaqiyatli ishtirok etish hamda uzluksiz kitobxonlik madaniyatini shakllantirish uchun amaliy ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Kelgusida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha sun’iy intellekt vositalari, adaptiv ta’lim platformalari hamda raqamli kutubxonalar imkoniyatlarini o‘quv jarayoniga integratsiya qilish istiqbolli ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2023). *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2020). *Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish to‘g‘risidagi normativ hujjatlar to‘plami*. Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. (2023). *Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti*. Toshkent.
4. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (2023). *PIRLS 2021 International Results in Reading*. Boston College.
5. OECD. (2023). *PISA 2022 Results*. Paris: OECD Publishing.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

7. Bruner, J. (1996). *The Culture of Education*. Harvard University Press.
8. Guthrie, J. T., & Wigfield, A. (2000). Engagement and motivation in reading. *Handbook of Reading Research*, 3, 403–422.
9. Snow, C. (2002). *Reading for Understanding*. RAND Corporation.
10. Pressley, M. (2006). *Reading Instruction That Works*. Guilford Press.
11. Allington, R. L. (2012). *What Really Matters for Struggling Readers*. Pearson.
12. Duke, N. K., & Pearson, P. D. (2008). Effective practices for developing reading comprehension. *Journal of Education*, 189(1–2), 107–122.